

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0117

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT QUINQUAGESIMUM
TERTIUM.*Granatum Litoreum: Delima Laut.
Martabul.*

Sensim ex montibus & silvis descendimus ad litora, ubi nobis primo occurrit *Granatum Litoreum*, cuius multas observavi varietates, pluresque intellexi esse pro variatione regionum, quæ tamen ad binas species commode referri possunt, ad latifolium nempe & angustifolium.

Martabul latifolia seu vulgaris est humilis, incurva, & irregularis arbor litorea, plerumque simplici, raro binis vel pluribus adfurgens truncis, quæque præterquam quod incurva sit, antrorsum insuper inclinat. Ejus cortex est glaber & æqualis, externe rufus, vel cinereus, sub quo viridis reconditur pellicula, cætera interna pars rubet, succosa est, lenta, & aliquando, ubi vulneratur, eo loci exsudat gummi albicans. Rami dividuntur in breves, pingues, & fragiles ramulos.

Arboris coma elegans est, folia enim illis *Metrosideri* simillima sunt, sed superius magis acuminata, plerumque quatuor vel quinque pollices longa, binos ac binos cum dimidio lata, læte viridia, glabra, crassiuscula, paucis ac vix notabilibus costulis per-texta, atque etiam *Metrosideri* more bina vel tria ipforum paria sibi sunt obposita brevi in ramulo, plerumque vero tantum bina, & rarissime in par extremum claudit.

Hujus & alia species seu potius varietas occurrit, quæ duplo & triplo majora gerit folia in obtusum desinentia apicem, ac plerumque tria paria uno in ramulo: Hanc florentem observavi, sed nunquam frugiferam, unde & hanc marem esse puto prioris speciei. Utriusque flores sunt pusilli, laxis ex racemis dependentes, ex quatuor parvis petalis constructi, quæ extensa & cruciata sunt, in medio craticulam quasi habent in angustam oram dentatamque desinentem, instar florum *Lilii Convallii*, illorum vero color est flavescens seu sordide albicans sine odore.

Fructus ingentia sunt poma, *Granati* pomis similima, ita ut pro iis ad externam faciem haberemus, sunt autem multo majora, neque coronata, neque etiam vere rotunda, sed quadrata & gibbosa quasi, quædam etiam instar casei compressa, magisque viridia, cæterum simili testa cortice, sique matura, dehiscencia, ipforum cortex interne non ita flavescit, sed magis albicat, ac falsus est. Totum intermedium spatium repletum est magnis angulosis & irregularibus officulis Castaneis majoribus, si putaminibus oclusa sint, quæ tamen sibi arcte adcumbunt tam miris angulis & tuberculis, ut licet paucos sint numero, hæc tamen, si semel extra ordinem & situm sint extrusa, nulla alacritate in naturalem situm redigi possint. In minoribus fructibus horum duodecim, in majoribus viginti inveniuntur officula, quæ, quam irregularia etiam, ad unum tamen latum, quo cortici adcumbunt, rotunda sunt, ubi & *Polus* observatur, externe cutim gerunt crassam, pallide rufam, ex cinereo hepaticam, sibi que adcumbunt nulla intermedia pellicula, excepto quod per pomorum centrum membranacea transeat columna: Substantia ipforum interna est sicca & albicans, saporis amarissimi, in semi-maturis fructibus cortex pallide virescit, in maturis vero instar *Granatorum*, obscuri nempe ac fumei coloris, intermixto semper viridi colore.

In ipsis arboribus fructus non facile dehiscunt, sed decerpti & in ædibus depositi intra paucos dies fissura aperiuntur quadrata, qua dissolvuntur. Ordinaria ipforum magnitudo est instar capitis infantis triennis.

Trunci lignum exterius albicat, interius ex purpureo rubet, vel instar carnis fumo recenti indurata, ita ut amputatum cum cortice trunci segmentum *Lardi* portionem cum sua carne adhærentem repræsentet, vetustarum arborum cor est plerumque concavum. Recentis ligni odor saporque est falsus & sulphureus in-

LIII. HOOFDSTUK.

Strand-Granaat-Boom.

Werlaten allenkskens de Boffchen en Bergen, en komen op Strand, daar wy voor eerst 't *Granatum Litoreum* ontmoeten, waar van ik veelderley veranderingen aangemerkt hebbe, en nog meer geboort na de verscheidenheid der landen, dewelke egter onder twee soorten gevoeglyk konnen gebragt werden, te weten bet grootbladige en kleinbladige.

Martabul, bet grootbladige, of gemeene, is een lage, kromme, en ongeschikte strand-boom, meest met een enkele en zelden met twee ofte meer stammen, boven de kromte nog voorwaarts hellende. De scborffe is effen en glad, buyten ros, of graauwachtig, en daar onder een groen buydeken, de rest innerwaarts rood, zappig, taay, en zomtyds in de quetzure een witachtig gom uytgevend. De takken verdeelen hun in korte, vette, en breekbare ryskens.

Het loof van dezen boom is zo veel schoonder, want de bladeren zyn die van 't *Yzer-bout* gelyk, vooren wat spitzer, in 't gemeen vier en vyf duymen lang, twee en derde half breed, blyde-groen, glad, dikachtig, met weinige en pas kennelyke ribbetjes, staan ook na de maniere van 't *Yzer-bout*, met twee en drie paren regt tegens malkander aan een rysken, doch de meeste met twee paren, en zelden met een alleen voor uyt.

Men vind een zoorte oft slegts een verandering hier van, dewelke twee en driemaal grooter blaaderen heeft, in een stompe spitze toeloopende, en meest drie paren aan een rysken. Dit heb ik wel zien bloeyen, maar nooit vruchten dragen, daarom het voor 't manneken gehouden word, van 't eerste geslacht. Het bloeizel van beide is klein, aan ydele trosjes hangende, van vier kleine blaadjes gemaakt, die wydgeopend, en in 't kruys staan, in de midden met een kelkje of kroesken van een smallen mondt, die aan de randen wat getant is, op de manier van *Lilium Convallium*, wyl-wit, ofte geelachtig zonder reuk.

De vruchten zyn groote appelen, de *Granaat-appelen* zeer gelyk, dat menze daar voor zoude aanzien, dog veel grooter, en zonder kroontje, niet regt rond, maar wat vierkant of bultig, en zommige gedrukt, als een kaas, groender van couleur, anders met diergelyke schelle bedekt, en ook alsze ryp zyn, in eenige kloven berstende, de schille is binnen zo geel niet, maar witachtig, ziltig of brak. De geheele binnenste spatie is uytgevuld met groote boekje, en ongeschikte korls, grooter als *Canstanjen* in haar holsters, die evenwel netjes op malkander sluyten met zo wonderlyke boeken en kuyltjes, dat al zynze weinig in getal, men egter dezelve met geen gaauwigheid te regt kan leggen, alsze eens buyten haare order en situatie geraakt zyn. In de kleenste vind men 'er twaalf, in de grootste wel twintig, ieder korl zo wanschikkelyk als hy is, valt nogtans aan de eene zyde rond, te weten daar by tegens de schelle aangeleegen heeft, alwaar men ook een wervel of *Polum* ziet, buyten hebbenze een dikke, ligte, voorze buyd, ligt-graauw of lever-verwig, en liggen tegens malkander, zonder eenig middel-vlies, behalven dat in de midden des appels een velachtige pilaar door-gaat. Van binnen hebbenze mede een drooge en witachtige substantie, zeer bitter van smaak, aan de half-rype vruchten is de schille bleek-groen, maar in de rype meest gelyk in de granaten, te weten, rookachtig, en nog altyd met groen gemengt.

Aan de boomen berstenze niet ligt, maar de afgebrookene, en in huis liggende bersten binnen weinige dagen in vieren, en vallen van malkander. Haar ordinaris grootte is, als een driejarig kinds-kop.

Het buitenste bout van den stam is wit, bet binnenste purper-rood, of als nieuw gerookt vlees, zo dat een afgehouwen stuk met scborffe en al zeer wel een stukje spek met zyn vlees vertoont, en 't bert aan de oude boomen is meest bol. De reuk en smaak van 't versche bout is ziltig en zwavelig, gelyk als *Mangi Mangis*, Zommige van de

instar *Mangi Mangi*: Inferiores quidam rami, ut & crassæ quædam radices supra terram denudatæ decumbunt, quibusdam in locis inter saxa sese insinuant, novisque sursum elevantes ramos: Hæ radices ab una plerumque parte corticibus suis orbatæ sunt, nigrae, & foveis excavatæ, interne fordide fusca, quasi emortuæ, altera vero parte vegetæ & luxuriante ligno turgidæ: Rubrum hujus arboris cor quam maxime lentum ac durum est, intricatissimeque venis & vorticibus constat, unde & difficillime finditur.

Martabul parvifolia tenuiorem gerit truncum priore, ac plerumque tres quatuorve excrescunt forma fruticis: Ejus folia sunt minora quam præcedentis, tres nempe cum dimidio & quatuor pollices longa, binos lata, superius rotunda, nec venulas notabiles gerentia, excepta inferiore ipsorum parte, ubi magis protuberant, suntque porro glabra forma, bina, & aliquando unum tantum par ramulis insidet, cum illis *Mangii fruticantis* quam maxime convenientia: Flores fructusque sunt uti præcedentis, sed hujus poma majora sunt, fere instar viri capitis, ex rotundo quadragona, & instar casei compressa, externe in quatuor obscuris fulcos divisa, ubi & etiam dehiscunt, si decidunt.

Lignum ejusdem est coloris & substantiæ, sed non ita venosum: Hujus & alia occurrit varietas, quæ mas hujus angustifoliæ speciei habenda est, trunco enim furgit erecto, non ultra crus crasso; folia autem paulo majora sunt proxime antecedentis, sed ejusdem formæ, raro autem fructus profert: Lignum ex purpureo etiam rubet, sed non venosum est, magnamque albi gerit albatri partem: Pro *Mangi Mangi* habereetur, quum inter ejus arbores crescat ad ripas magnorum & planorum fluminum, ubi solum lapillis permixtum est, uti in *Hitoea* prope fluvium *Waykepe*.

Anni tempus. Cunctæ *Martabul* species Novembri florent, fructusque gerunt Januario & Febuario.

Nomen. Latine *Granatum litoreum*. Malaice *Boa Taator*, h. e. fructus dispositionis, ob mirabilem officulorum situm. Item *Boa Nire* & *Delima Laut*, h. e. *Granatum Litoreum* a fructuum forma, quidam Malaice illam quoque vocant *Caju Baca*, quod nomen *Mangi Mangi* etiam competit. Amboinice *Martabul* & *Malataul*. Baleyice *Copa*, Macassarice *Tambu*, Boegice *Buli Buli*. Ternatice *Tutu Massoniba*, h. e. lignum *Lolan*, quum adhibeatur ad clavos instar *Lolan*.

Locus. Hæc arbor non crescit nisi talibus in litibus, in quibus mediocres lapilli crassæ mixti sunt arenæ, immo sæpe ex nudis rupibus. *Parvifolia* species multum occurrit ad fluminum ostia, ubi durum & saxosum est solum, uti plurimæ in *Hitoes* ora inveniuntur.

Plurimas *Martabul* species simul observavi in insula porcina seu *Poelo Babi*, inter parvam *Ceramam* & *Kelangam* sita: Elegantes vero vastæque primæ speciei arbores inveniuntur circa *Wayputy*, & sinum *Cielensem* parvæ *Ceramæ*: *Martabul* porro potissimum nota est in cunctis aquosæ Indiæ insulis usque ad *Malaccam*, & *parvifolia* amat crescere circa *Mangi Mangi* arbores, atque hæ tres arbores plerumque simul occurrunt *Mangium* nempe *album*, *Cafeolare*, & *Granatum Litoreum*.

Ufus. In *Amboina* hoc lignum vix ad ulnæ longitudinem comparari potest ex arborum truncis, quodque insuper adeo nodosum est, ut vix dolobra poliri possit, unde ad tignum non adhibetur.

Ex ipso antepagmentum serinii jussi formari, quod magno constitit labore, erat autem eleganter venosum, & ex fusco rubens, quod poliri etiam poterat, sed dein pallide fuscum contrahebat colorem.

In *Celebe* hæ arbores sunt crassiores & rectiores, unde & *Macassarenses* & *Boegyenenses* aliquando ædium postes ex hoc fabricant, uti & *Javanicas* telorum *Kris*sen dictorum vaginas, ex elegantissimis & maxime venosis segmentis, oportet vero, ut lignum rite sit siccatum, antequam aliquid ex ipso fabricetur, quum admodum sit falsum ac tardissime siccetur, licet recens multo melius elaborari possit.

Ternatenses ex hoc ligneos formant clavos ad majora navigia, quos præferunt illis, qui ex ligno *Sappano* vel *Lolano* formantur, quum hoc lignum sit magis

de onderste takken of dikke wortelen liggen boven de aarde bloot, hier en daar tusschen de steenen inwortelende, en nieuwe takken over eynd schietende. Deze wortelen zyn aan de eene zyde meerendeels bloot van schorsse, zwart, met kuylen uytgeboldt; van binnen lelyk-bruyn, en als bestorven; aan de andere zyde levendig, en met groeyend hout bekleeld. Het roode bert nu van dezen boom is zeer taay en hard, vol verwerde aderen en draayingen; en daarom gantsch moeyelyk om te klooven.

Martahul, het kleinbladige heeft een dunder stam, dan 't voorige, meerendeels met drie en vier opschietende, in maniere als een struykje, de bladeren zyn kleender, dan aan 't voorige, te weten, drie en een halve en vier duymen lang, twee breed, vooren rond, zonder merkelyke adertjes, behalven van onderen, daarze meer uytspuylen, glad, styf, met twee, en zomtyds ook een paar aan een rysken, die met die van 't *Mangium Fruticans* zeer wel overeenkomen: Bloemen en vruchten zyn als aan 't voorige, doch deze appelen zyn nog grooter, te weten, schier als een mans-boofst uyt den ronden, mede vierkantig, en gedrukt als een kaas, van buyten in vier donkere vooren gedeelt, daar hy ook open berst, als by afvalt.

Het hout is van dezelfde couleur en substantie, doch minder geadert: Hier van heeft men wederom een verandering, 't welk men voor 't mannetje van 't kleinbladige geslagte houd, want het schiet op met een regte stam, niet boven een dye dik, de bladeren zyn wat grooter dan aan 't naast voorgaande, dog van het zelfde fatsoen, en men ziet 't zelden vruchten dragen. Het hout is mede purper-rood en fyndradig, maar gantsch niet geadert, en heeft veel wit spint om zig. Men zoude het voor een *Mangi Mangi* aanzien, want het wast ook onder dezelfde boomen, aan de kanten van vlakke en moerassige rivieren, en daar het vol kleine steenen is. gelyk op *Hitoe* by de revier *Waykepe*.

Sayzoen. Alle soorten van *Martahul* bloeyen in November, en de vruchten ziet men in January en February.

Naam. In 't Latyn *Granatum Litoreum*. Op *Maleys* *Boa Taator*, dat is fructus dispositionis, wegens de wonderlyke schikkinge der korls. Item *Boa Nire*, en *Delima Laut*, dat is Zee-granaten, van de gedaante der vruchten; zommige bieten 't ook in 't *Maleys* *Caju Baco*, welken naam het *Mangi Mangi* ook voert. Amboinsch *Martahul* en *Malataul*. Baley's *Copa*, Macassers *Tambu*. Boegys *Buli Buli*. Ternaats *Tutu Massoniba*, dat is jongen *Lolan*, om dat men 't gebruykt tot boutespykers, als de *Lolan*.

Plaats. Dit hout wast niet dan op zodanige stranden, daar middelbaare steenen, met grof zand gemengt zyn, zomtyds ook uit de bloote klippen. De kleinbladige soorte heeft men veel by den uitgang van de rivieren, daar het een harde en steenige grond heeft, gelyk de meeste op de *Kust* van *Hitoe* zyn.

Veelderhande soorten van *Martahul* heb ik by malkander gevonden op het *Varkens-Eiland*, of *Poelo Babi*, tusschen klein *Ceram* en *Kelang* gelegen; maar schoone groote boomen van 't eerste geslagt vind men omtrent *Wayputy*, en den hoek van *Ciel*, van 't zelfde klein *Ceram*. Voorts is *Martabul* meest bekend in alle Eilanden van water-Indiën, tot *Malacca* toe, en het kleinbladige wast geern omtrent *Mangi Mangi*-boomen, zynde deze drie boomen gemeenelyk by malkander, *Mangium album*, *Cafeolare*, en *Granatum Litoreum*.

Gebruik. In *Amboina* kan men qualyk een vadem lang regt hout van deze stammen krygen, en daar en boven nog zo warrig, dat menze qualyk beschaven kan, dies men ze tot geen timmerwerk gebruykt.

Ik hebbe daar van lysten laten maken tot *Kantoren*, en dat met groote moeyte, zynde schoon geadert, en bruyn-rood, nemen ook de polyst aan, maar besterven ten laatste doods-bruyn.

Op *Celebes* vallen deze boomen regter en dikker, dies de *Macassaren* en *Boegys* stylen tot buyzen daar van maken, als mede *Javaanse kris-scheeden* uit de fraayste en gevlamste stukken, maar het hout moet ter degen droog zyn, als men iets daar van maken wil, om dat het brak is, en langzaam opdroogt, hoewel 't versche veel lichter te bewerken is.

De *Ternatanen* maken boutes nagels tot groote *Vaartuygen* daar van, en houden die voor beter dan van *Sappan*hout of *Lolan*, om dat dit hout taayer is, en niet scheurt.

magis lentum, nec rimas agat. Defectu veri *Pharmacii Saguerei* hujus cortex adhibetur ad *Saguerum* potum præparandum, qui ex ipso amaricat cum notabili adstrictione, simulque rubentem contrahit colorem cum odore sulphureo, & ingrato sapore, uti plerumque is est, qui in *Manipa* potatur.

Boegyenfes hujus fructus corticem loco istius trunci admiscunt *Saguero*, *Hanaut* ipsis dicto, qui inde majorem acquirit adstrictionem & amaritiam. *Baleynenses* & *Javani* hujus fructus corticem in tres quatuorve partes divisum siccant, quem bacellis deducunt, ut rite siccetur, alioquin enim mucorem facile contrahit: Hic itaque inter alia aromata mistus in cistis aromaticis venditur, quæ aromata adhibentur ad tales potiones seu *Djudjambu*, quæ inserviunt levi adstrictioni & refrigerio: Certamina sæpius solebant inire, an aliquis siccus fructus nucleos, si separati fuerint, in naturalem ipsorum situm reponere posset, quod difficillime, non tamen extra potestatem, est peragere. Hoc semel a *Ternatenfi* quodam *Quimelaha* *Amboinenfi* *Gubernatori* peragendum inponebatur, quem adculpabat, ipsum regionem *Amboinensem* tumultuariam fecisse, nec ita facile pacare sese posse.

Amboinenses *rhizophori* arcanum quærunt remedium ex radicibus, quæ forma truncorum seu crassorum ramorum arcuatim, supra faxum decurrunt solum ab una parte emortuæ, ab altera vegetæ eminentes, ipsarum anguli lignum gerunt siccum & macilentum, quod nullam continet pinguedinem, nec flammam concipit, uti id contra observatur in prominentibus *Novellæ nigrae* & *Arboris Excoecantis* segmentis, illi vero detruncati vegetum purpureum, rubrumque exhibent lignum, quod per frustula exciditur, inque usum Medicum conservatur: Hoc expertum est remedium contra fluxum *Cholicum*, talesque morbos, qui ex æstuante exoriuntur bile, aut conca est biliosa, aliæque alvi tormina, subtili enim sua salsedine bilem mox sedat, uti hoc observatur sal efficere in istis aquis, in quibus minera quædam biliosa est soluta: Hunc in finem *Amboinenses* ligna maris seu latifolia, & femina seu parvifolia simul in aqua continent & propinant, dicuntque ipsorum vires esse efficaciores. Fructuum officula contrita & propinata contra abdominis tormina valent, licet potio sit amara, maxima enim hujus arboris amarities in ejus officulis consistit, uti veri *Granati* in ejus cortice.

Vetustorum truncorum exterior cortex separatur in lamellas sinuatas lagana referentes, uti id quoque in *Metrosidero* observatur, hic aquæ incoquitur & propinatur contra diarrhæam & dysenteriam. *Macassarenses* fructuum cortices adhibent ad debilem confortandum stomachum & appetitum excitandum: Alii ipsis utuntur ad sanguinis fordes depurandas & scabiem curandam.

Hæc arbor, uti puto, a *Chinensibus* vocatur *Onglay*, acsi magnatum lignum diceretur: In provincia *Fockien* crescit in imperio *Tsjantsjiu* ad litus, ibi autem multo major est ac hisce in regionibus, ibi enim arbores obcurrunt, quas bini vix viri complecti possunt, nihilominus tamen interne sunt excavatæ uti nostrates, rubrumque seu fuscum ipsarum lignum quatuor tantum pollices crassum est, ex quo *Chinenses* varia scriniaria formant opera, uti scrinia, cistas, postes pedesque sedilium, quum eleganter sit venosum, nodosum, nec facile rimas agat.

Fructus ibi ad magnitudinem minoris capitis excrefcunt, licet alii *Chinenses* *Ananam Onglay* vocent. *Ceramenses* infantes suos siccis corticibus perfumant, qui per noctem inquiete dormiunt, & ex somno cito expurgiscuntur: *Chinenses* in *Malacca* lignum adhibent foco aliis *Mangi* *Mangi* lignis mixtum, quod sine dubio parvifolia erit speciei, quæ lignum gerit per longitudinem striatum & facile difsecatur: Ex incurvis ramis anchoras minorum navigiorum formant.

Tabula Sexagesima Prima

Ramum exhibet *Granati litorei parvifolii*.
Ubi Litt. A. irregularia fructus officula representat.

Tabula

scheurt. By gebrek van een opregte *Pharmacum Saguerei*, wert deze schorffe gebruykt om den *Saguer* toe te bereyden, dewelke daar van wel bitter wert, met een merkelyke zamentrekking, maar ook roodachtig van couleur, met een swaveligen reuk, en een onaangenaamen smaak, gelyk die meest is, die op *Manipa* valt.

De *Boegies* nemen de schelle van de vrucht, in plaats van den boom, en doen die in baare *Saguer* *Hanaut* genaamt, die daar van meer zamentrekking en bitterheid bekomt. De *Baleyers* en *Javani* droogen de schelle van de vrucht in drie ofte vier stukken gedeelt, en met stokjes opgespalkt, datze ter degen droogen, want ze anders zeer ligt verschrommelen: Deze dan worden onder andere speceryen in baare kruid-doozen verkogt, en gebruikt in zodanige dranken of *Djudjambu*, daar ze matelyke zamentrekking en verkoeling willen hebben. Men plag dikwils een weddenschap in te stellen, of iemand de drooge korls van de vrucht, als ze van malkander geraakt zyn, weder in haer natuuryke postuur kan zetten, 't welk moeyelyk, nogtans niet onmogelyk te doen is; en eens van een *Ternataansen* *Quimelaha* aan een *Amboinsch* *Gouverneur* te doen gegeven wierde, die by beschuldigen wilde, dat by het *Amboinsch* land in verwerring hadde gebragt, en zo ligt niet herstellen zoude.

De *Amboinsche* wortel-gravers balen een geheim geneesmiddel van de wortels, die in de gedaante van stammen of dikke takken met veele bogten, boven den steenigen grond bloot leggen, en aan de eene zyde dood, en aan de andere groeyende zyn. De uitstekende hoeken hebben een uitgedroogt en mager hout, daar gantsch geen vettigheid in is, nog branden wil, gelyk anders de uitstekende stukken van *Novella Nigra* en *Arbor Excoecans* wortelen doen, die dan boven afgekapt zynde, komt men op 't levende purper-roode hout, 't welk men met stukjes uitkapt, en tot de medicynen bewaart. Het is een beweet remedium tegens *Cholicum* *Fluxum* ofte bord, en diergelyke ziekte, die uit een woederig gult vinstuun, gelyk *Colica Biliosa* en buikpyn, want met zyne subtiele zittigheid kan 't de gal strax nederzetten, gelyk men ziet als 't zout doet in wateren, daar in eenig galachtig mineraal gedisolveert is. Tot dezen einde willen de *Amboinezen* hebben, dat men de houten van 't manneken of breedbladige, en 't wyfken of kleenkladige, 't zamen met water zal wryven en indrinken, zeggende als dan haare werkingen kragtiger te zyn. De korls van de vruchten gewreven en gedronken, werden mede ingenomen tegens buikpyn, hoewel 't een bitteren drank is, want de meeste bitterheid dezès booms in de korls steekt, gelyk aan de regte *Granaten* in de schille.

De buitenste schorffe aan de oude stammen schilfert af, in zekere bogtige lappen, gelyk pannekoeken, als men ook aan 't *Tzer*-hout ziet: Deze werden in water gekookt en gedronken tegens de roode-loop en buikloop. De *Macassar* gebruiken de schellen van de vruchten, om een swakke maag te sterken, en den eetens-lust weer te doen komen. Andere gebruiken dezelve om allerley onreynigheid van 't bloet te zuiveren, en 't scharft te genezen.

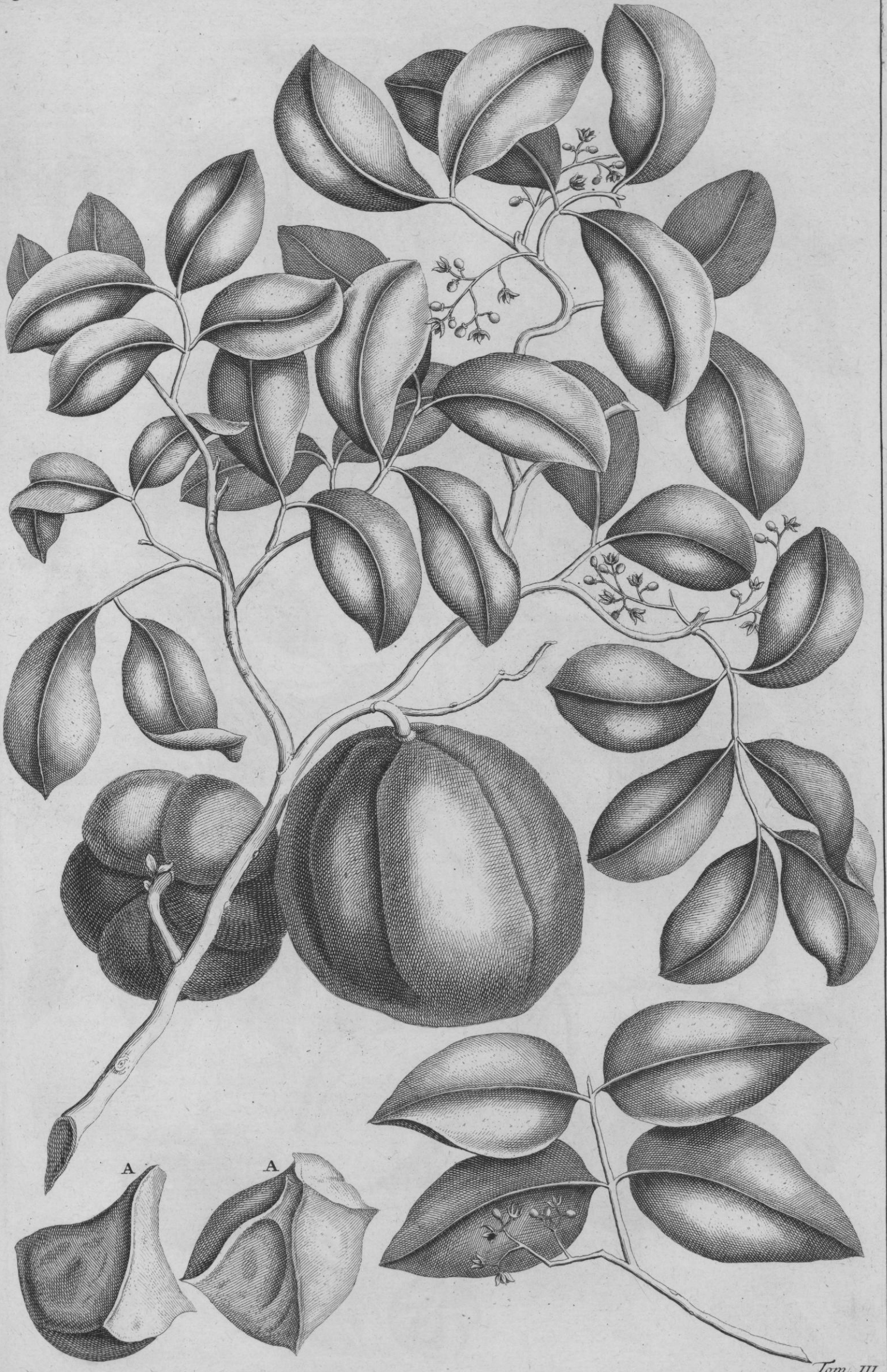
Dezen boom, zo ik gisse, wert by de *Chinezen* genaamt *Onglay*, als of men *Heeren*-hout wilde zeggen. Hy wast in de *Provincie Fockien*, en het gebied *Tsjantsjiu*, aan strand, maar hy is veel grooter dan hier te Lande, want men aldaar boomen vint, die twee mannen omvademen moeten, niet te min zyn ze van binnen ook hol, gelyk de *bierlandsche*, en het roode of bruyne hout is maar vier duymen dik, waar uyt de *Chinezen* veelderbande schrynworke van Kantoren, Kassen, Stylen, tot Kooyen en Stoelen maken, dewyl het mooy geadert is, zeer dradig, en niet ligt scheurt.

De vruchten werden aldaar zo groot als een kleene kop, hoewel andere *Chinezen* de *Ananassen* *Onglay* noemen. De *Ceramers* berooken de kinders met de gedroogde schillen, die 's nachts verschrommelen, en in den slaap opspringen. De *Chinezen* op *Malacca* gebruyken 't hout tot het branden onder andere *Mangi* *Mangi* gemengt, 't welk buyten twyffel het kleenbladige zal zyn, dat een regtdradig hout is, en zig ligt laat kloven. Uit de ellebogen van de kromme takken, makenze bouten ankers tot kleene *Vaartuygen*.

De een-en-zestigste Plaat

Vertoont een Tak van de kleynbladige strand-Granaat-Boom. Alwaar Litt. A. de ongeschikte korrels des vruchts aanwyft.

De

Tabula Sexagesima Secunda

Ramum exhibet *Granati litorei latifolii Martabul* dicti.

Ubi Litt. A A. Ejus fructus repræsentant.
B. Fructus officulum majori exhibet forma.
C. C. C. Tria alia minora & irregularia ejus officula.

De twee-en-zestigste Plaat

Vertoont een Tak van de grootbladige strand Granaat-Boom Martabul genaamt.

Alwaar Litt. A. A. deszelfs vruchten aanwyzzen.
B. Een korl in 't groot.
C. C. C. drie andere boekige en ongeschikte korrels.

CAPUT QUINQUAGESIMUM
QUARTUM.

Atunus Litorea. Atun Laut.

HÆc humilis quoque arbor est litorea, cujus truncus est incurvus & sinuosus, magis tamen rectus præcedenti Martabul. Folia irregulari modo locantur ac vulgaris sunt formæ, ab utraque parte obtuse acuminata, quædam vero superius rotunda sunt inæqualis magnitudinis, plerumque sex septemve pollices longa, tres ac tres cum dimidio lata, quædam vero dimidio minora sunt, ac sibi invicem mixta, crassiuscula, superne intense viridia, inferne ex gilvo argentea, magisque flavescencia foliis Durionis, saporis salii, ac plerumque exesa, paucis pertexta venulis, brevibus insidentia petiolis, nodosis rugosisque ex ramulis provenientia.

Flores plurimi simul racemosi dependent instar florum Mangæ, forma caliculorum, ex quatuor sordide albicantibus & lanuginosis formati petalis, ad quorum basin quatuor alia, tenuiora & violacea excrescunt petala facile decidua, caliculus vero restans formam tum gerit, non autem colorem floris Anthos, sæpe etiam in quinque determinatur apices.

Fructus tres, quatuor, & quinque simul dependent in orbem, ac fere sessiles ex ramis magnitudine Nucis Juglandis, sed oblongiores, tres quatuorve pollices longi, binos lati, ac per longitudinem dorsum gerunt acute protuberans instar cristæ gallinæ, quod plerumque totum percurrit fructum, excepto quod in inferiore parte, ubi fructus magis compressus est, angustius sit, unde & hic fructus formam oblongæ galeæ obtinet. Externe obductus est crasso, tungoso, & sicco putamine, primo viridi, dein fusco seu obscure hepatici coloris, glabro, ac fere splendenti, sub hoc lento putamine oblongus reconditur nucleus, peculiari obductus pellicula, substantiæ siccæ instar obscuræ ochræ, quæ satis dura est, acerbæ, & adstringentis saporis. Siccus fructus adeo levis est, ut frustum suberis esse quis putaret, & ob lentorem difficulter dissecatur, sonitumque edit, si conquatiatur.

Trunci cortex ex obscure flavo colore ruffescit, estque substantiæ quam maximæ lentæ & pilosæ: Lignum exterius binos digitos crassum est, album, & pilosum, restans pars ex ruffo fusca est, in vetustis truncis nigricans, satis dura, solida, & gravis, sicque ferram admittens, quod albicans externa pars recusat. Prope radices parvas quoque plerumque gerit alas, detruncatusque stipes novos emittit ramulos.

Anni tempus. Augusto floret, fructus maturescunt Septembri & Octobri.

Licet hæc proprie sit arbor litorea, in vicinis tamen ipsi montibus aliquando crescit, quidam peculiarem ejus volunt esse speciem terrestrem, dum altiorum & rectiorum gerat truncum ac luxuriantem magis comam, alii vero putant aves ejus fructus comedentes sæpius illos dimittere ex rostris, ac præsertim tali modo per vespertilionem propagari in terra, in aliis enim locis hæc quoque occurrit arbor majores gerens fructus & truncum, ac proinde primo intuitu ab Amboinensi differt.

Quum itaque species terrestris ad horæ distantiam a litore remota crescat, melius est, ut peculiarem ejus statuamus esse speciem Malaice Atun Utan & Amboinice Runun Laumuri vocatam. Ejus truncus est altus & rectus, in diametro binas ulnas crassus. Ejus folia sunt majora & rugosiora, a quinque ad

sep-

LIV. HOOFDSTUK.

De Strand-Atun-Boom.

Dit is mede een lage strand-boom, de stam wat boekig en krom, dog regter dan 't voorgaand Martabul. De bladeren staan zonder orare, en zyn van gemeen satzoen, agter en vooren stomp toegespitst, dog zommige zyn vooren rond, van ongelijke grootte, door de bank zes en zeven duymen lang, drie en vierde halven breed, zommige zyn de helft kleender door malkander gemengt, dikachtig, styf, boven boog-groen, van onderen uit den vaalen zilver-verwig, geeluer dan de Durioens-bladeren, ziltig van smaak, en meest doorwreeten, met weinige ribbetjes, op korte steelen aan haare knoestige en ruyge takjes staande.

Het bloeizel hangt veele by malkander aan trosjes, geelyk het Mangas-bloeizel, in gedaante van kelkjes, uit vier vuyl-witte en wolachtige blaadjes gemaakt, bebbende in de midden nog vier andere, dundere, en viool-verwige, die ligt uitvallen, en dan heeft het resterende kelkje de gedaante, maar niet de couleur van rozemaryn bloeyzel, en zomtyds vyf spitzen.

De vruchten hangen drie, vier, en vyf by malkanderen in eenen kring, en bykans zonder steelen aan de takken, in de grootte van Walnooten, dog langwerpiger, drie en vier duymen lang, twee breed, bebbende in de lengte een uitstekende scherpe rugge, als een Haane-kam, die meest rondom gaat, bebalven dat by aan den buyk, daar de vrucht wat ingedrongen is, smalder valt, waar door deze vrucht de gedaante van een langwerpige Kasket krygt. Van buyten heeft ze een dikke, vooze, en drooge bolster, eerst groen, daar na bruyn of donker lever-verwig, glad, bykans glimmende, onder deze taaye bolster leyd een langwerpige beest, met een byzonder velletje omgeven, van drooge substantie, als donker-ooker, dog redelyk hard, wrang, en zamentrekkend van smaak. De drooge vrucht is zo ligt, dat men ze voor een stukje kork zoude aanzien, ook wegens haare taayigheid moeyelyk te doorsnyden, en rammelt als men ze schut. De schorsse des stams is uyt den donker-geelen ros, zeer taay en bayrig van substantie. Het buytenste hout is twee vingers dik, wit, en mede bayrig, het resterende is uyt den roffen bruyn, aan de oude stammen swartachtig, redelyk hard, digt en swaar, gedroogt zynde, de zaage lydende, daar het buytenste witte dezelve bederft. Het heeft ook gemeenelyk kleene vleugels by de wortel, en den afgebouwen stonck schiet nieuwe takken uyt.

Sayzoen. Het bloeyd in Augustus, de ripe vruchten heeft men in September en October.

Hoewel dit eygentlyk een strand-boom is, zo wast by egter zomtyds een stuk weegs daar van af, en in 't naaste geberge. Zommige willen een byzondere Land-zoorte daar van maken, dewyl by hooger en regter van stam, en weeldriger van loof is; andere bouden het daar voor, dat het door de Vogels, die de vruchten eeten, en dezelve zomtyds laten vallen, inzonderheid door de Vleermuyzen, landwaart in geplant is, want men ook op andere plaatsen deze boom grooter van vruchten en stam vint, en dierbalven in 't eerste aanzien van den Amboinschen verschildende.

Dog dewyl de Landelyke zoorte wel een uur gaans van strand af wast, zo is 't beter dat men hem voor een byzondere zoorte boudt in 't Maleyts Atun Utan, in 't Amboinsch Runun Laumuri genaamt, de stam is boog en regt, van twee vadem in de rondte. De bladeren zyn wat grooter en ruyger, van vyf tot zeven duymen lang, drie